Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

01 October – 14 November 2026

UDK 94

JAMOAVIY XOTIRA VA YOSHLARNING TARIXIY ONGI

Hakimjon Jo‘raboyevich Isomiddinov*

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

MAQOLA MA‘LUMOTLARI

✉ hakimjon78@gmail.com

Kalit so‘zlar:

: jamoaviy xotira, yoshlar, tarixiy ong, avlodlar davomiyligi, refleksiya, unutish, raqamli xotira, tarixiy bayon

ANNOTATSIYA

Maqolada jamoaviy xotira va yoshlarning tarixiy ongi o‘rtasidagi munosabat ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Xotiraning uzatilishi, tanlanishi va qayta talqin etilishi farqlanadi. Konseptual tahlil asosida olti bosqichli refleksiv model taklif etiladi. Unda avlodlar davomiyligi shaxsiy mustaqillik, xotiralar xilma-xilligi va tarixiy bayon uchun mas’uliyat bilan bog‘lanadi.

KIRISH

Jamoaviy xotira bilan yoshlarning tarixiy ongi orasidagi munosabatni tushuntirish merosning qanday saqlanishi bilan birga, uni qabul qilayotgan shaxsning mavqeini ham aniqlashtirishni talab qiladi. O‘tmish haqidagi hikoyani eshitish, uning hissiy ahamiyatini anglash va undan asosli tarixiy xulosa chiqarish turli amallardir. Agar bu amallar bir-biriga tenglashtirilsa, yoshning tarixiy ongi tayyor mazmunni takrorlash qobiliyatiga qisqaradi. Maqola ana shu qisqartirishning konseptual chegaralarini ochishga qaratilgan.

Tadqiqotda jamoaviy xotira muayyan o‘tmish tasvirlarini suhbat, matn, marosim, tasvir va muassasalar orqali dolzarb tutadigan ijtimoiy munosabatlar majmui sifatida talqin etiladi. Tarixiy ong esa shaxsning o‘tmish, hozirgi vaziyat va kelajak imkoniyatlarini ma’noli bog‘lashga qaratilgan refleksiv yo‘nalishidir. Bu ishchi ta’riflarda xotira asosan mazmunning ijtimoiy mavjudligini, tarixiy ong esa uning anglanishi va baholanishi usulini ifodalaydi. Ularning aloqadorligi aynan farqlarini saqlash orqali tushuntiriladi.

B. Jumayev tarixiy xotirani ijtimoiy hayot va shaxsning milliy mansubligi bilan bog‘liq subyektiv voqelik sifatida muhokama qiladi, tarixiy bilim, ong va tafakkur tushunchalariga munosabatini tahlil etadi [1]. Ushbu maqola uchun bu mahalliy nazariy muhokama xotirani shunchaki ma’lumot ombori sifatida ko‘rish yetarli emasligini ko‘rsatadigan boshlang‘ich nuqtadir. Keyingi mustaqil savol xotira mazmuni yosh inson tomonidan qayta anglanayotganda qanday epistemik va axloqiy mas’uliyat paydo bo‘lishidan iborat.

J. Miraxmedov tarixiy ongni ijtimoiy ongning boshqa shakllari bilan aloqada bo‘lgan ko‘p tarkibli hodisa sifatida tahlil etadi; uning kundalik va ilmiy-nazariy darajalarini farqlaydi [2]. Bu farqlash oiladagi eslash bilan tarixiy tadqiqotdan olinadigan bilimni bir-biriga qarshi qo‘ymasdan, ularning vazifalarini aniqlashtirishga yordam beradi. Mazkur maqolada yoshlarning tarixiy ongi shu darajalar o‘rtasida harakatlanish, tegishli da’voga mos asos talab qilish qobiliyati nuqtayi nazaridan o‘rganiladi.

V. Lektorsky jamoaviy xotirani boshdan kechiriladigan an’ana va professional tarixchilar yaratadigan tarixiy bilim bilan munosabatda ko‘rib chiqadi; u xotira hamda o‘zlik o‘rtasidagi aloqani alohida ta’kidlaydi [3]. Mazkur aloqani qabul qilish xotiradagi har bir tasvirni daxlsiz qilishni anglatmaydi. O‘zlik uchun qadrli

bo‘lgan hikoya tarixiy tekshiruvga muhtoj bo‘lishi mumkin. Shu yerda e’tirof ehtiyoji va tanqidiy bilish talabi o‘rtasidagi muhim falsafiy muammo yuzaga keladi.

Yoshlar masalasining o‘ziga xosligi avlodlar davomiyligi bilan shaxsiy mustaqillikning birgalikda asoslanishidadir. Meros to‘liq ixtiro qilinadigan narsa emas, biroq uni anglashning bugungi shakli ham oldindan yakunlangan deb olinmasligi kerak. Shaxs o‘ziga yetib kelgan hikoyani eshitish bilan birga, uning kim tomonidan, qaysi sharoitda va qanday maqsadda aytilganini so‘rash imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim. Bu imkoniyat mansublikni buzish emas, unga ongli munosabat bildirish shartidir.

Tadqiqotning maqsadi jamoaviy xotiraning yoshlar tarixiy ongiga aloqasini uzatish, o‘zlashtirish va qayta talqin qilish o‘rtasidagi refleksiv munosabat sifatida asoslashdir. Asosiy savol avlodiy merosni hurmat qilish bilan tarixiy mustaqillik qanday uyg‘unlashishi mumkinligidan iborat. Ilmiy taklif xotira bilan uchrashishdan mas’uliyatli qayta bayonga olib boradigan olti bosqichli model hamda uning epistemik va ijtimoiy chegaralaridir. Natijalar kuzatuvda o‘lchangan o‘zgarishlar emas, nazariy dalillangan munosabatlar sifatida taqdim etiladi.

METODLAR

Maqola ijtimoiy-falsafiy konseptual tadqiqotdir. Yoshlar orasida so‘rov, intervyu yoki eksperiment o‘tkazilmagan, hech qanday yangi empirik majmua shakllantirilmagan. Shu sabab xotira shakllarining tarqalishi, yosh guruhlari orasidagi farq yoki muayyan usulning samaradorligi haqida statistik da’vo berilmaydi. Tahlil obyekti xotirani uzatish munosabati, uning subyekti va tarixiy ma’noning qayta tuzilishidir. Oilaviy hikoya yoki raqamli tasvirga oid misollar tushunchalar o‘rtasidagi farqni tekshirish uchun tuzilgan faraziy vaziyatlardir.

Konseptual tahlil jamoaviy xotira, individual eslash, tarixiy bilim va tarixiy ongni vazifalariga ko‘ra ajratishga xizmat qildi. Germenevtik yondashuvda hikoyaning aytilish sharoiti, auditoriyasi va talqin doirasi ko‘rib chiqildi. Dialektik tahlil davomiylik va yangilanish, eslash va unutish, mansublik va tanqid o‘rtasidagi munosabatlarni tushuntirish uchun qo‘llandi. Aksiologik mezonlar sifatida ovozning tan olinishi, mazmunni tekshirishga ochiqlik va shaxsning o‘z tarixiy munosabatini ifodalash imkoniyati olindi.

Adabiyotlar 2015-yildan keyingi nashrlar orasidan xotiraning ijtimoiy tashkil topishi, tarixiy ong va zamonaviy vositalar orqali uzatilishi muammolariga bevosita tegishliligi bo‘yicha tanlandi. Sakkiz manbaning muallif, yil va sahifa rekvizitlari rasmiy jurnal, noshir yoki universitet resurslari orqali tekshirildi. Tanlov maqsadli nazariy korpus bo‘lib, barcha nashrlarni qamragan tizimli sharh emas. To‘liq matni ochilmagan ishlar uchun faqat muallifning rasmiy annotatsiyasida aniq ifodalangan tezislardan foydalanildi.

Manbalar o‘rtasidagi qiyoslashda bir xil atamaning turli izohlarini mexanik birlashtirishdan saqlanildi. Masalan, psixologik eslashning xususiyati bilan ommaviy xotiraning institutsional tartibini aynanlashtirish mumkin emas. Ular orasidagi aloqa muayyan vositalar, suhbat va amaliyot orqali tushuntirilishi lozim. Shuningdek, xorijiy madaniy muhit haqidagi tahlil O‘zbekiston yoshlarining mavjud holati haqidagi dalil sifatida olinmadi. Uning qo‘llanishi tushunchalarni aniqlashtirish va tekshirilishi lozim bo‘lgan savollarni shakllantirish bilan chegaralandi.

Modelning nazariy asosliligi uch yo‘nalishda ko‘rib chiqildi: tushunchalar o‘rtasida kategoriya almashishi yuz bermasligi, avlodiy davomiylik va mustaqillik talablari o‘zaro zid yakun bermasligi, taklif etilgan amallarning shaxs ovozini umumiy hikoya ichida yo‘qotmasligi. Bular o‘lchov shkalasining tekshirilgan psixometrik xususiyatlari emas. Ular konseptual modelni baholash mezonlaridir. Model har bir yosh bir xil bosqichlarni bir xil ketma-ketlikda boshdan kechirishi haqidagi rivojlanish qonuni sifatida ham talqin qilinmaydi.

Qo‘lyozma matni va konseptual tahlil loyihasini ishlab chiqishda generativ sun’iy intellektdan foydalanildi. Bibliografik rekvizitlar nashriyotlar, ilmiy jurnallar va universitetlarning ochiq manbalari bilan solishtirildi.

NATIJALAR

Tahlilning dastlabki xulosasi jamoaviy xotirani barcha kishilarning ongida bir xil tasvir mavjudligi deb tushunishdan voz kechish zaruratidir. Bir voqea guruh uchun umumiy ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin, lekin uning shaxsiy ma’nolari aynan bir xil bo‘lishi shart emas. Ushbu maqolada umumiylik xotiraning mazmunan mutlaq bir xilligida emas, muayyan o‘tmish bilan bog‘liq ma’nolarni birgalikda saqlash, qayta ifodalash va muhokama qilish munosabatida izlanadi.

A. Erll jamoaviy xotiraning oshkora eslash marosimlaridan tashqari, bevosita anglanmaydigan hikoya qoliplari, stereotiplar va talqin odatlari orqali ham ishlashini tushuntiradi. Uning tahlilida jamoaviy eslash barcha individlarda bir xil ruhiy tasavvur borligini bildirmaydi [7]. Shu fikr asosida maqolada tarixiy ongning refleksiv vazifasi faqat ma’lum voqeani eslab qolish emas, o‘sha voqeaga qarashni boshqarayotgan oldindan tayyor qolipni ham savolga aylantirish sifatida belgilanadi.

Xotiraning uzatilishini narsaning bir qo‘ldan ikkinchisiga o‘zgarmas holda o‘tishiga tenglashtirish mumkin emas. Hikoya yangi tinglovchiga yetganda uning savollari, o‘ziga tanish timsollar va mavjud bilimlar bilan uchrashadi. Bu uchrashuvning o‘zi yolg‘onchilikni bildirmaydi; u ma’noning qayta ifodalanishini talab qiladi. Normativ masala shundaki, qayta ifodalashda qaysi ma’lumot saqlangani, qaysi qism izohlangani va qayerda yangi baho qo‘shilgani ochiq ko‘rsatilishi kerak.

Shu asosda merosning uch ko‘rinishini ajratish taklif etiladi: yetib kelgan iz, iz haqida hikoya va hikoyaga bildirilgan munosabat. Eski surat iz bo‘lishi mumkin; undagi odamlar haqidagi oilaviy eslash esa alohida bayondir; yoshning ushbu bayondan o‘z hayotiga ma’no chiqarishi uchinchi amaldir. Ular bir-biriga aloqador, lekin birining ishonchliligi ikkinchisini avtomatik tasdiqlamaydi. Suratning asl ekanligi uning keyingi izohidagi barcha tafsilotlarni tarixiy faktga aylantirmaydi.

Tarixiy ongning taklif etilayotgan talqini ayni farqlashni vaqt munosabati bilan birlashtiradi. O‘tmish shaxsga faqat tugallangan mazmun sifatida taqdim etilmaydi: undan bugungi o‘rin va kelajakdagi harakat haqida savollar chiqariladi. Biroq bu savollar tarixni hozirgi manfaatga to‘liq bo‘ysundirishga asos bermaydi. Refleksiv ong hozirgi ehtiyoj qaysi tarixiy tafsilotga e’tiborini kuchaytirganini anglay olishi va shu sababli chetda qolgan muqobil ma’nolarni ham ko‘rib chiqishi kerak.

O. Malinova kommemoratsiyani tarixiy shaxs va voqealarni ommaviy eslash hamda hozirgi sharoitda qayta anglash amallari sifatida tahlil etadi. U xotira bilan ishlovchi subyektlar, tarixiy hikoyalar va eslashning ijtimoiy-madaniy tuzilishini birgalikda o‘rganishni taklif qiladi [4]. Ushbu maqoladagi mustaqil xulosa xotiraning kim tomonidan ifodalanayotganini bilish uning mazmunini tushunishning bir qismi ekanligidir. Marosimning mavjudligi bilan unda barcha ovozlar teng ifodalangani o‘rtasida zaruriy tenglik yo‘q.

Demak, xotira makonidagi ishtirokni faqat tadbirga kelish bilan baholash torlik qiladi. Ishtirokchi mazmunni tanlash, savol berish yoki izohga tuzatish kiritish imkoniyatiga ega bo‘lsa, uning roli boshqacha bo‘ladi. Bu farq yoshlar uchun alohida normativ ahamiyatga ega: ular o‘z hayotiga daxldor tarixiy bayonlarni muhokama qiluvchi shaxslar sifatida tan olinishi lozim. Taklif etilayotgan subyektlik mezoni xotiraning ta’sirini emas, unga javob bera olish imkoniyatini markazga qo‘yadi.

Avlodlar davomiyligining mazmuni ham shu nuqtadan qayta aniqlashtiriladi. Davomiylik o‘tgan avlodning barcha baholarini aynan takrorlashga tenglashtirilsa, yangi savolga o‘rin qolmaydi. Uni faqat individual erkin tanlovga qisqartirish esa insonning o‘zidan oldingi tajribalar bilan aloqasini zaif tushuntiradi. Maqolada davomiylik eshitish majburiyati bilan bir xil xulosaga kelish majburiyatini farqlash orqali asoslanadi: merosga e’tiborli bo‘lish uning har bir hukmini o‘zgartirmasdan qabul qilishni talab qilmaydi.

A. Reading global va raqamli jarayonlar tutashgan xotirani turli subyektlar ishtirokidagi notekis munosabatlar maydoni sifatida modellashtiradi; u xotiraning kundalik amaliyotlar va kengroq tuzilmalar bilan aloqasiga e’tibor qaratadi [5]. Mazkur yondashuvdan chiqarilayotgan nazariy xulosa raqamli tasvirning ko‘rinishi uning yaratilish va tarqalish sharoitlarini to‘liq ochib bermasligidir. Yoshlarning tarixiy ongini tahlil qilishda faqat mazmunni emas, unga duch kelish usulini ham savolga aylantirish zarur.

A. Hoskins raqamli aloqalar sharoitida xotirani qat’iy chegaralangan jamoaning mulki sifatida tushunish yetarli emasligini, tarmoqdagi faoliyat arxivlanish va qayta tarqalish bilan qo‘shilib ketishini muhokama qiladi [6]. Bu fikr mazkur maqolada barcha raqamli xotiralar mohiyatan ishonchsiz degan hukm uchun ishlatilmaydi.

Undan xotiraning koʻrinuvchanligi, uni saqlash va tarixiy jihatdan asoslash bir-biriga teng boʻlmagan jarayonlar ekanligi haqidagi cheklangan xulosa olinadi.

Faraziy ravishda, eski suratga yozilgan izoh koʻp marta ulashilgan boʻlsin. Ulanishlar soni ayni izohni mustaqil tasdiqlovchi manbalar sonini bildirmaydi: barcha nusxalar bir boshlangʻich bayondan kelib chiqqan boʻlishi mumkin. Bunday holatda tarixiy ong uchun muhim amal takrorlanishni dalilga aylantirmasdan, izohning kelib chiqish yoʻlini tekshirishdir. Bu umumiy mantiqiy talab muayyan platformaning amaldagi algoritmi haqidagi tekshirilmagan texnik da'voga tayanmaydi va sababiy samaradorlikni oldindan belgilamaydi.

A. Assmann eslash va unutishni mutlaq qarama-qarshi, biri doimo ijobiy va ikkinchisi doimo salbiy hodisalar sifatida baholashning chegaralarini koʻrsatadi. U xotirada faol koʻrinadigan, vaqtincha chetda qoladigan va yoʻqoladigan mazmunlar farqiga e'tibor beradi [8]. Shundan kelib chiqib, mazkur maqolada unutishning barcha shakllarini tarixiy befarqlik deb baholash rad etiladi. Biroq tanlab eslashning odatiyligi muayyan tajribani ataylab eshitilmaydigan qilishni oqlamaydi.

Tanlash va oʻchirish orasidagi farqni mualliflik modeli qayta murojaat qilish imkoniyati orqali aniqlashtiradi. Bir koʻrgazmaga barcha materialni joylashtirib boʻlmasligi mumkin, ammo tanlov tamoyilini ochiqlash, kiritilmagan manbaning mavjudligini qayd etish va keyingi izlanishga yoʻl qoldirish mumkin. Aksincha, manbaning oʻzini yashirish yoki boshqa hikoya aytish huquqini rad etish tarixiy ongning qayta koʻrib chiqish imkoniyatini toraytiradi. Mezonda xotiraning hajmi bilan birga uning ochiqligi ham muhim hisoblanadi.

Shu nazariy asoslar xotira bilan uchrashish, kelib chiqishini aniqlash, vaqtga joylashtirish, ovozlarni solishtirish, mansublikni refleksiv anglash va mas'uliyatli qayta bayon qilishdan iborat modelni taklif etishga imkon beradi. Jadvaldagi bosqichlar qat'iy yosh davrlari emas, xotira bilan ishlashdagi oʻzaro bogʻlangan amallardir. Yangi ma'lumot yoki savol oldingi amalga qaytishni talab qilishi mumkin. Shunday qilib, model yakuniy va oʻzgarmas tarixiy hikoyaga emas, asoslari koʻrinadigan va tuzatishga ochiq bayonga yoʻnaltiriladi.

Xotira bilan uchrashish amali hissiy yaqinlikni tan olishdan boshlanadi. Oilaviy hikoya yoki yodgorlik yosh uchun qadrli boʻlishi mumkinligi tahlilda chetga surilmaydi. Ammo hissiyot da'voning tarixiy ishonchliligi oʻrniga qoʻyilmaydi. Ushbu ikki vazifani farqlash guvohning qadrini saqlash bilan uning aytganini tekshirish imkonini birlashtiradi. Bu yerda tinglash dalilga darhol rozilik berish emas, bayonning shaxs uchun nimani anglatishini tushunishga qaratilgan dastlabki munosabatdir.

1-jadval. Jamoaviy xotirani refleksiv oʻzlashtirishning taklif etilayotgan modeli

Refleksiv amal	Asosiy savol	Tarixiy ongdagi vazifa	Normativ shart
Xotira bilan uchrashish	Bu hikoya nimasi bilan qadrli?	Hissiy ma'noni anglash	Hurmat bilan tinglash
Kelib chiqishni aniqlash	Kimdan va qanday yetib kelgan?	Manba turini farqlash	Manbani yashirmaslik
Vaqtga joylashtirish	Voqea va bayon qachonga oid?	Vaqt qatlamlarini ajratish	Keyingi izohni belgilash
Ovozlarni solishtirish	Yana kimning tajribasi bor?	Koʻlamni kengaytirish	Majburiy birxillikdan saqlanish
Mansublikni anglash	Nega bu talqinga yaqinman?	Oʻz pozitsiyasini tushunish	Shaxsiy javobga oʻrin berish
Mas'uliyatli qayta bayon	Nima ma'lum, nima noaniq?	Tuzatishga ochiq hikoya	Taxminni faktdan ajratish

Kelib chiqishni aniqlashda hikoyani aytayotgan kishi voqeani oʻzi koʻrganmi, boshqadan eshitganmi yoki keyinroq oʻqiganmi, degan savol muhim boʻladi. Vaqtga joylashtirish esa voqea sodir boʻlgan payt bilan uning eslangan, yozilgan va qayta tarqatilgan paytini ajratadi. Shu farq tarixiy masofani anglashga xizmat qiladi. Bir bayondagi turli vaqt qatlamlarini belgilash xotirani qadrsizlantirmaydi; aksincha, uning qanday shakllanganini tushunish uchun aniqroq savollar beradi.

Ovozlarni solishtirish amali faqat qarama-qarshi fikrlarni yonma-yon qoʻyish bilan tugamaydi. Qaysi savolga kim javob berayotgani, bayonlar bir hodisaning bir xil tomonini yoritayotgan-yoritmayotgani aniqlanishi kerak. Mansublikni anglash bosqichida esa yosh inson oʻzining qaysi tajriba va qadriyat tufayli ayrim hikoyaga yaqinroq ekanini izohlashi mumkin. Bunday refleksiya hissiy bogʻliqlikni bekor qilishga emas, uning bilish jarayonidagi oʻrnini koʻrishga xizmat qiladi.

Mas’uliyatli qayta bayon qilish manba, taxmin va muallif talqinining chegaralarini ochiq ko‘rsatishni nazarda tutadi. Yosh shaxs hikoyani boshqalarga yetkazayotganda uning qay qismi tekshirilgani va qay qismi noaniq qolganini bildirishi kerak. Bu talab barcha tarixiy savollarga javob topishni shart qilmaydi. Noma’lumlikni yashirmasdan bayon eta olish ham tarixiy ongning normativ jihatdan muhim xususiyati sifatida ko‘riladi, chunki u keyingi tuzatish va qo‘shimcha ovozlar uchun imkon qoldiradi.

Modelni ochadigan faraziy misol sifatida yoshlar tuzayotgan oilaviy suratlar ko‘rgazmasini olaylik. Bir suratning joyi haqida qarindoshlar turlicha eslaydi, sana esa orqa tomoniga keyinroq yozilgan bo‘lishi mumkin. Ishtirokchilar suratni, keyingi yozuvni va og‘zaki izohlarni alohida qayd qiladilar. Ko‘rgazmada aniqlanmagan joyni qat’iy fakt deb ko‘rsatmay, mavjud taxminlarni ularning manbalari bilan beradilar. Bu misolda maqsad muayyan oilaviy hikoyani rad etish emas, uning bilish maqomini aniq belgilashdir.

Agar ko‘rgazmaga boshqa millatga mansub qo‘shni oilaning xotirasi qo‘shilsa, umumiy tarix bir oilaning tasviriga sig‘maydigan bo‘lishi mumkin. Model bu holatni xotira muvaffaqiyatsizligi deb hisoblamaydi. Aksincha, turli tajribalarni bir-birining o‘rniga qo‘ymasdan umumiy makonda ifodalashga imkon beradi. Millatlararo totuvlikka oid normativ imkoniyat ana shu munosabatda ko‘rinadi: tarixiy yaqinlik barcha eslashlarni bir xil qilishdan emas, birgalikda eshitish va asosli muhokama qilishdan izlanadi.

Shunday qilib, taklif etilayotgan munosabatda yoshlarning tarixiy ongi jamoaviy xotiradan uzilgan mustaqil mulohaza ham, undan chiqariladigan tayyor nusxa ham emas. U meros bilan javobli aloqadir. Javob berish shaxsga o‘z pozitsiyasini ifodalash huquqini, merosga esa uning paydo bo‘lish va saqlanish sharoitlarini e’tiborga olish talabini yuklaydi. Modelning asosiy natijasi davomiylik va mustaqillikni shu ikki tomonlama mas’uliyat orqali birga tushuntirish imkoniyatidir.

MUHOKAMA

Jamoaviy xotirani refleksiv qayta talqin qilish talabi merosning yaxlitligini buzadi, degan e’tiroz paydo bo‘lishi mumkin. Bunday e’tirozda davomiylik mazmunning o‘zgarmasligi bilan tenglashtiriladi. Biroq yangi avlodga hikoyani tushunarli qilib yetkazishning o‘zi tushuntirish va tanlash amallarini talab qiladi. Maqoladagi taklif bu amallarni inkor etishdan ko‘ra ochiqlashga qaratilgan: merosga kiritilayotgan izoh ko‘rinadigan bo‘lsa, shaxs asl bayon bilan keyingi talqinni aniqroq ajrata oladi.

Ikkinchi e’tiroz hissiy qadrni tarixiy tekshiruv bilan bog‘lash insonning yaqin xotirasini sovuq obyektga aylantirishidan xavotir bildiradi. Bu xavotir tinglash va tasdiqlash vazifalarini farqlash orqali hisobga olinadi. Xotira egasining kechinmasini hurmat qilish uchun uning har bir tafsilotini tarixiy fakt deb e’lon qilish shart emas. Tekshiruv ham hissiy tajribani yo‘qqa chiqarishga qaratilmasligi lozim. Ikki talabning birgalikda saqlanishi modeldagi epistemik va axloqiy muvozanatni tashkil etadi.

Erllning yashirin xotira haqidagi yondashuvi modelning muhim chegarasini ham ko‘rsatadi: barcha talqin odatlari darhol ongli nazoratga o‘tadi, deb bo‘lmaydi [7]. Refleksiya mutlaq shaffoflik va’dasi sifatida tushunilmasligi kerak. U ayrim avtomatik bog‘lanishlarni ko‘rinadigan qilish, savolni qayta qo‘yish va o‘z xulosasining chegarasini tan olish imkoniyatidir. Maqolada taklif qilinayotgan model inson xotirasidagi barcha noaniqlikni bartaraf etish emas, uning bilan mas’uliyatli muomala qilish tartibini asoslaydi.

Raqamli vositalar masalasida ham biryoqlama optimizm yoki inkor yetarli emas. Saqlangan materialning ko‘pligi uni tushunish uchun vaqt, bilim va muloqot imkoniyati borligini avtomatik bildirmaydi. Shu sabab raqamli xotira bilan ishlashning normativ vazifasi faqat material yig‘ishga qisqartirilmaydi. Uning kelib chiqish yo‘lini, qayta tahrirlangan qismlarini va ko‘rinish sharoitini anglash ham zarur. Ushbu talab muayyan yoshlarning hozirgi raqamli ko‘nikmasi haqida empirik baho sifatida taqdim etilmaydi.

Assmann tahlili yordamida eslashga da’vat bilan unutishning barcha shakllarini qoralash orasidagi farq aniqlashadi [8]. Shaxs og‘ir oilaviy tajribasini ommaga aytishni istamasligi mumkin. Bundan uning tarixiy ongi sustligi haqida xulosa chiqarish o‘rinsiz. Maqolaning normativ pozitsiyasiga ko‘ra, tarixiy merosga xizmat qilish shaxsning o‘z hayoti haqidagi ma’lumotni qachon va qanday ulashishini belgilash imkoniyatini saqlashi kerak. Ommaviy xotira talabi shaxsiy ovozni majburiy oshkor etish bilan tenglashtirilmaydi.

Xotiraning ijtimoiy tengsizligi masalasi ham ochiq qoladi. Faraziy muhitda ayrim oilalarda yozma hujjatlar saqlangan, boshqalarida esa xotira asosan og‘zaki uzatilgan bo‘lishi mumkin. Manba turidagi bu farqni tarixiy ahamiyatdagi farqqa aylantirishga asos yo‘q. Har bir manbaning tekshirish usuli va javob bera oladigan savoli aniqlashtirilishi lozim. Model shunday tafovutlarni oldindan yo‘qotmaydi, lekin ularni yashirmasdan muhokama qilish uchun tushunchaviy asos beradi va kamroq ko‘rinadigan tajribani izlash imkonini saqlaydi.

Muassasalar uchun amaliy taklif xotira mazmunining yagona to‘g‘ri nusxasini tayyorlashdan ko‘ra, uni ochiq izohlash shartlarini yaratishda ko‘rinadi. Muzey yoki mahalliy xotira loyihasi manba ma’lumotini ko‘rsatishi, turli izohlarni farqlashi va tuzatish uchun murojaat yo‘lini belgilashi mumkin. Bunda yoshlarning ishtiroki tayyor matnni

o‘qish bilan chegaralanmay, savol tuzish va materialga izoh berishni ham qamrab olishi lozim. Bu takliflar baholangan loyiha natijalari emas, muallifning normativ tavsiyalaridir.

Shu bilan birga, tarixiy ongni shunchaki tanqidiy shubha bilan aynanlashtirish ham modelni qashshoqlashtiradi. Shaxs merosning ma’nosini anglash, undagi insoniy tajribani qadrlash va o‘z hayotiga bog‘lash imkoniyatiga ham muhtoj. Faqat xatoni qidirishga yo‘naltirilgan munosabat davomiylikning hissiy mazmunini tushuntirmaydi. Shuning uchun modelda tekshirish amallari tinglash, mansublikni anglash va mas’uliyatli hikoya tuzish bilan bog‘lanadi. Tanqidiy masofa meros bilan aloqaning yagona shakli sifatida ko‘rsatilmaydi.

Millatlararo munosabatlarga tatbiqda muhim ehtiyot sharti bir kishini o‘z etnik jamoasining yagona xotira egasi sifatida ko‘rsatmaslikdir. Guruhning ichida ham turli avlod va oilaviy tajribalar bo‘lishi mumkinligi tahlilda ochiq qoldiriladi. Yosh inson o‘ziga yaqin hikoyani aytishga haqli, lekin undan barcha guruh a’zolari nomidan yakuniy hukm chiqarish kutilmasligi lozim. Umumiy xotira makonining adolatliligi guruhlar o‘rtasidagi aloqalar bilan birga, guruh ichidagi shaxsiy farqlarning tan olinishini ham nazarda tutadi.

Tadqiqotning tekshirilishi lozim bo‘lgan chegarasi taklif etilgan amallarning turli ijtimoiy muhitlarda qanday bajarilishidir. Keyingi izlanishlarda yoshlarning xotira haqidagi bayonlari va ularni qayta ko‘rib chiqish jarayoni rozilik asosida o‘rganilishi mumkin. Bunda ma’lumotni yodda saqlash bilan manba, izoh va taxminni farqlash alohida kuzatilishi zarur. Hozirgi maqola bunday tadqiqot natijalarini oldindan e’lon qilmaydi; u kuzatish uchun zarur bo‘lgan tushunchaviy farqlar va normativ savollarni ishlab chiqadi.

XULOSA

Jamoaviy xotira va yoshlarning tarixiy ongi o‘rtasidagi munosabatni merosning o‘zgarmas holda uzatilishi sifatida tushuntirish yetarli emas. Tadqiqotda xotiraning ijtimoiy mavjudligi bilan uning shaxs tomonidan anglanishi, baholanishi va qayta ifodalanishi farqlandi. Jamoaviylik barcha insonlarda bir xil tasvir mavjudligini emas, o‘tmish ma’nolarining muayyan munosabatlar va vositalar orqali dolzarb tutilishini anglatadi. Yoshlarning tarixiy ongi esa ushbu ma’nolarni o‘z hayotining vaqt istiqboliga bog‘laydigan refleksiv munosabat sifatida talqin etildi. Taklif qilingan model xotira bilan uchrashish, uning kelib chiqishini aniqlash, vaqtga joylashtirish, ovozlarni solishtirish, mansublikni anglash va mas’uliyatli qayta bayon qilish amallarini birlashtiradi. Bu amallar hissiy qadrni daliliy ishonchlilik bilan, avlodiy davomiylikni tayyor hukmni majburiy takrorlash bilan chalkashtirishni cheklaydi. Model raqamli ko‘rinuvchanlikni tarixiy asoslanganlikka tenglashtirmaydi, tanlab eslash bilan mazmunni qayta tekshirish imkoniyatini yo‘qotish orasidagi farqni saqlaydi. Millatlararo totuvlik nuqtayi nazaridan uning ahamiyati turli xotiralarning bir makonda e’tirof etilishi va muhokama qilinishi uchun normativ shartlarni aniqlashtirishdadir. Mazkur xulosa empirik samaradorlik haqidagi da’vo emas. Uni qo‘llash imkoniyatlari manbaga kirish, ovozning eshitilishi va yoshning mustaqil javob bera olish sharoitlariga bog‘liq holda o‘rganilishi kerak..

References

[1] Jumayev, B. Tarixiy xotira fenomeni: ijtimoiy falsafiy tahlil // O‘zMU xabarlari. 2024. № 1/9/1. (p. 91–93). DOI: 10.69617/nuuz.v1i1.9.1.4215

[2] Miraxmedov, J. M. Tarixiy ongning funksiyalari va uning ijtimoiy ong shakllari bilan dialektik aloqadorligi // Falsafa va huquq. 2024. № 2. (p. 164–166).

[3] Лекторский, В. А. Индивидуальная и коллективная память: старые проблемы и новые вызовы // Вопросы философии. 2020. № 6. (p. 11–17). DOI: 10.21146/0042-8744-2020-6-11-17

[4] Малинова, О. Ю. Коммеморация исторических событий как инструмент символической политики: возможности сравнительного анализа // Полития. 2017. № 4 (87). (p. 6–22). DOI: 10.30570/2078-5089-2017-87-4-6-22

[5] Reading, A. Globital Memory // Gender and Memory in the Globital Age. London: Palgrave Macmillan, 2016. (p. 39–59). DOI: 10.1057/978-1-137-35263-7_3

[6] Hoskins, A. Memory of the Multitude: The End of Collective Memory? // Digital Memory Studies: Media Pasts in Transition. New York: Routledge, 2018. (p. 85–109). DOI: 10.4324/9781315637235-4

[7] Erll, A. The Hidden Power of Implicit Collective Memory // Memory, Mind & Media. 2022. Vol. 1. Article e14. (p. 1–17). DOI: 10.1017/mem.2022.7

[8] Assmann, A. Formen des Vergessens. Göttingen: Wallstein Verlag, 2016. (p. 11–20). ISBN: 978-3-8353-1856-4.